بابا تاهیری هەمەدانی

سیاوچەمانە و راڤەیەك

عادل محەمەدپوور

پێناسەی مۆسیقای رەسەنی کوردی گرێبەندە بە ناسینی شیعر و مۆسیقای ئێرانی کۆنەوە، کە ئەمە لە نەفسدا، خۆبەخۆ دەبێتە باسێکی دیرۆکی کە پێویستی بە توێژکاری بنەما سەرەکییەکان و هۆکارگەلێکەوە هەیە کە دەبنە هۆی سەرهەڵدانی پێکهاتەی مۆسیقای کوردی. رەنگە لە دەقە کۆنەکاندا، ئەوەی لەبەر دەستدایە هیچکام ئاماژەی راستەوخۆیان بە چەمکی جوغرافیای سەرهەڵدانی بابەتە جۆراوجۆرەکانی مۆسیقای کوردییان نەکردبێ، جگە لەم دواییەدا کە

هەوڵگەلێکی تاکی دراوە و تا رادەیەك شێوەکانی مۆسیقای کوردی بە تایبەتمەندییە جوغرافیایی ناوچەییەکانییەوە، پۆلێن بەندی کراوە کە لە ئاستی خۆیاندا پڕبایەخن. وەك کارەکەی کاك محەمەدی حەمەباقی کە جێگای رێز و سوپاسە. ئەوەی پێشتر رۆژهەڵاتناسان لەمەڕ کەلتووری کوردی بە تێکڕا و بە تایبەت شیعر و مۆسیقا کردوویانە ئەگەرچی کردنەوەی باسەکان لە لایەن ئەوانەوە وەك دەسپێك شیاوی رێزە، بەڵام لە شێوەی کارەکان و بەستێنەی باسەکان جێگای سەرنج و رەخنەیە. چوونکای ئەوکارەی ئەوان کردوویانە، کۆی هەرێمی کوردستان بە هەموو ئوسلووبە جۆراوجۆرەکانیەوە ناگرێتەوە. بەڵکوو رەنگە باسیان لە سەر هەندێ شێوە مۆسیقا یان شێوازی شیعر کردبێ، بەڵام ناوچەکانیترخراونەتە بۆتەی فەرامۆشییەوە. هۆکارەکان لە چییدا بووە، ئەمە باسێکی تری تایبەتی ئەوێ. بەڵام بەڕای من رەنگە یەکەم هۆکاری سەرەکی ئەمە بێ: "بە داخەوە زۆربەی ئەو کەسانەی لە مەسەلەکە دواون، لە دەرەوەی گۆڕەپانی زمانەوانی وەستاون. ئەو کەسانەی نووسەر، شاعێر، پیاوی سیاسی، مێژوونووس و رۆژنامەگەرن، بەڵام زمانەوان نین. هەر بۆیەش بۆچوونەکانیان لەگەڵ یەکدا ناتەبا وجیاوازن. لەکاتێکدا هەندێ ئورووپی وەك "میجەرسۆن" و "ئۆسکارمان" و "مەکەنزی" و هەندێکی تر، بە لێبڕاوەییەوە شێوەی گۆرانی بە زاراوەیەکی فارسی دا دەنێن، کەسانێکی دیکە هەمان روانگە بە هەندێ گومان و دوو دڵییەوە دەردەبڕن وەك: "مێنورسکی، ئەدمۆندز، ڤاسیلی نیکیتین و ژاك دومۆرگان". ئێرانییەکانیش شێوەی تایبەت بە خۆیان گرتۆتە بەر: بەشێکی بەرچاو لە ئەدیب و نووسەرە ئێرانییەکانیش شێوە باشوورییەکانی زمانی کوردی بە زاراوەیەکی زمانی فارسی دەدەنە قەڵەم و... بەشێکی دیکەیان، "گۆران" بە کوردییەوە دەبەستن، ئەنجا هەردووکیان پێکەوە بە زاراوەیەکی فارسی دا دەنێن (پێشەکی بورهانی قانع).

"زانا و ئەدیب و تەنانەت زمانەوانی کوردیش لەو بازاڕەئاڵۆزەدا چەواشە بوون و هەرکام سازی خۆیان لێدەدەن. لێرەشدا، وەك زۆرلایەنی دیکەی ژیانی فەرهەنگی و سیاسی، کورد تووشی شەوارە هاتووە و سەرلێشێواوە: بەرێز ئەوڕەحمانی حاجی مارف، دوو کتێبی لە سەر زمان و رێزمانی کوردی نووسیوە و لە هیچکامیاندا، تەنانەت ناوێکی لە زمانی گۆرانی و بە گشتی شێوەباشوورییەکان نەهێناوە. یان نووسەرانی "فەرهەنگی کوردی سۆرانی– رووسی" بە هەمان شێوە، زمانی کوردیان تەنیا کردووە بە دوو بەشی کرمانجی ژووروو و خواروو و باسێکیان لە شێوەکانی باشوور نەکردووە."(1)

کتێبی "مێژووی مۆسیقای کوردی" نووسینی محەمەدی حەمە باقی، وتمان تا رادەیەك مەبەستەکەی پێکاوە و توانیویەتی باسەکان و ئوسلووبەکان لە کوردستانی بەربڵاودا بە شێوەی دیرۆکی پۆلێنبەندی بکات، بەڵام لەمەڕ "سیاوچەمانە" و شیکاری پێکهاتەی ئەم دەستەواژەوە تووشی هەمان دووپاتکردنەوەی دیتران هاتووە و نەیتوانیوە جەوهەری چییەتی ئاواز و مۆسیقای ئەم چەمکە کە گرێدراوە بە هەمان رواڵەتی قامووسی ئوسلووبەکەوە پێناسە بکات. باسی جەوهەری و واتایی ئەم وتارەیشە رەنگە هەر شیتەڵکاری ئەم پەیلوای و بۆچوونە بێ. لە درێژایی وتارەکەدا بە پەیلواکەی کاك حەمە ئاماژە دەکرێت و پەیلوای خۆمان روون دەکەینەوە. وتمان بۆ پێناسەی شیعر و مۆسیقای کوردی بە هۆی هاوخێزانی دیرۆکی، ئەبێ سەرەتا ئاوڕێك لە سەرەتای دەسپێکی ژیار و کەلتوور و دۆخی سیاسی و پێکهاتەی ئێرانی کۆن بدەینەوە.

"وڵاتی ماد، پێکهاتبوو لە چەند وڵاتی سەربەخۆیتر، کە سەرۆکی هەموویان" شاهەك "گەلێك بوون کە بە باوەڕی دیاکۆنۆف، ئەمانە حوکمدارێکی سەرەڕۆ و پاوەنخواز نەبوون، بەڵکوو بە وتەی "هێرۆدۆت"، مادەکان خاوەنی گلێرگە و جڤێنگەیەکی خەڵکی بوون و بێگومان شۆرای (شیوخ،

پیاوماقوولان) پێکهاتبوو لە باشترین تاك. لە ئەوێستایشدا باس لەسەر ئەم چەشنە شۆرا و دانیشتنە خەڵکیانە، بە ناو (هەنجومەن) کراوە.

ئەمانە بەڵگەگەلێکن کە دەرخەری واقعییەتێکی دیرۆکییە بۆ کورد، کە پتر لە سێ هەزار ساڵ لەمەوپێش خاوەنی دەزگای ژیارێکی دیمۆکراتیك بوون و ڕێزیان بۆ ڕوانگەی "ئەویدی" داناوە و زۆریش لەسەر فەرهەنگی مەعنەوی و کەلتووری خۆیان، توکمە بوون. "لە هەزارەی هەوەڵی پێش زاییندا، خەت و نووسراوە لە هەرێمی فەرمانڕەوایێتی مادەکاندا، ڕەواجی هەبووە و بۆگەلانی دیکەش تەشەنەی کردووە... لە سەدەی 7 ی پێش زاییندا مادەکان، خاوەنی خەتی تایبەت بوون، ئەم ڕێنووس و "خەت"ەش لە ئەمرۆژدا ناسراوە بە "خەتی کۆنی پارسی" یان خەتی هەخامەنشی پلە ئەوەڵ، بەڵام لە واقێعدا، هەمان "خەتی مادییە."(3)

ئاڤێستا کتێبی ئایینی زەردەشت کە سەرەتای دەگەڕێتەوە بۆ پتر لە هەزار ساڵ پێش لە زایین، کە لە پێنج بەش پێکهاتووە:

1–گاسەکان
2–یەسنا
3–وردە ئاڤێستا
4–وایسپەرد
5–وەندیوداد

یەسنا: لە قاموسدا بە مانای سروودی ستایش و ئاهەنگی جەژن و شادی هاتووە و لە دێر زەماندا، گاسەکان بەشێك بوون لە یەسنای ئەوێستا و لە هەورامیدا "یەسە یەسە، یەزن یەزن" گۆرانییەکە کە دەوترێتەوە و بیرهێنانەوەی هەمان درود و ستایشە. ئەگەرچی بە چەشنێکی شاد و چەپڵەڕێزان ئەم نەزمە لە لایەن گۆرانیبێژانەوە دەوترێتەوە، بەڵام لە بنەمادا گرێدراوە بە هەمان دەربڕینی سۆز و شادی و ڕاز و نیازی ئایینی زەردەشتەوە و وەك تۆرە، میرات و کەلەپوور لەم کەلتوورەدا ماوەتەوە و پارێزراوە.

سروودی گاسەکان (گازە) سروودگەلێکی ئاهەنگدارن، لە سەر فۆرماسیۆن و پێکهاتەی شیعری هێجایی کە لە واقیعدا دەبنە کۆنترین و ڕەسەنترین پاژی ئەوێستا، بەر لە نووسینەوەیان و گلاڵەبوونیان لە ئەوێستادا، لە لایەن گۆرانیبێژان و سترانچڕانەوە "گوسان"ەکان، وتراونەتەوە و دەماودەم و سینگ بە سینگ گەیشتوونەتە نەوەی دوارۆژ تا دەگاتە ئەم نەوەیە کە ئێستایش لەسەر زاران گۆدەکرێن، بەڵام ناوونیشان و شمەکێکی تریان بۆ دیاری کراوە و بە "هۆرە" و "سیاوچەمانە" و "لاوژە" و "لاوك"و ... نێوزەدکراون و ئێستایش لە قاموسدا پارێزەری هەمان واتا و هەمان پەیامی کۆنن کە دەکرێ لەسەریان زۆرتر باس و خواس بکرێ.

یەسنا بریتیە لە 72 بەش(فەسڵ) کە بە هەر فەسلێکیش پێدەوترێ "هات". 17 هات لەم کۆمەڵە، گاسەکان پێکدێنن لەم پێنج بەشەدا:

الف)هاتی 28 تا 34
ب)هاتی 43 تا 46
ج)هاتی 47 تا 50
د)هاتی 51
ه)هاتی 52
که ئەم هاتگەلە بە شێوەی خوارەوە ریزبەند دەکرێن:
1-اهونودگات
2-اشتودگات
3-سپنتمدگات
4-هوخشترگات
5-وهیشتوایشت گات
» سروودگەلی پەنجگانەی گاسە بە شێوەیەکی رەوشمەند، گڵالە کراون کە لە دەقە وەرگێڕاوەکاندا، وێڕای گڵاڵە بوونی لەسەر یەك رەوش، باس لە فرە چەشنی واتایی و هەڵسووکەوتی زەردەشت دەکات. جار هەیە زەردەشت لە حاڵی بانگهێشت و مۆچیاری خەڵکدا، دەنوێندرێ. جاریش هەیە لە حاڵی نزا و پاڕانەوە و نوێژ کردندا. یان بەتوانج و لۆمە، بۆ نەیاران. لەحنی سروودەکان، جار هەیە، مۆچیاریکەرانە و فێرکارانەیە و جاریش هەیە حەماسی و پەلاماردەر. بەڵام لەهەر حاڵدا، خاوەنی ریتمێکی موچیارکەر و وشیارکەرەوەیە.
زەردەشت لەم سرووتانەدا، زۆرتر مەبەستی ئاوەدانکردنەوەی زەوی و چاودێری و رەعایەتی حاڵی ئاژەڵ بووە. هەر بەم بۆنەوە رەگەیەك لە ژیانی شوانکاری لە گاسەکاندا دەبیندرێ کە ئەمە خۆی شێوەیەك بووە لە خۆشەویستی تایبەتی بۆ سرووشت و شادمانی ژیانی مەعنەوی. ئەندێشەیەك دەتوانین بە ناو "مەعنەوییەتی گوندی" ناودێری بکەین. لە دووتوێ ئەم ئەندێشەدا، چەشنێك پیرۆزێتی کار و کاربەستی ژیانێکی مادی و ئەم جیهانی و چێژەکانی وەك موهبەتێکی یەزدانی، سەر هەڵدەدات."(4)
لەم باسەدا لە هەمبەر رانانکاری سروودەکانی "گاسە" و "سیاوچەمانە"ی ئەکنووندا ئەم چەمکانەی خوارەوە دێنە هەڵێنجاندن و پێویستە لەسەر هەریەك لەوانە شرۆڤە و شیتەڵکاری بکرێت:
یەکەم: پرەنسیپی سەرەکی هاوبەش لەنێوان ئەم دوو دەقەدا، کرکە(سروود، نەغمە) وەك رەگەزێکی مۆسیقایی برگەیی لە فرەچەشنی دەنگەکان و لەحنەکان و کێشاندنیان و پشت بەستن بە گەڕوو و بینخواردنەوە و چڕی شەپۆلەدەنگەکان لە سیاوچەمانەدا. ئەم دۆخە دەگەڕێتەوە بۆ هەمان توخمی مۆسیقایی کە لە ناواخنی خودی زمانەکەدایە. وەك توخمێکی زاڵی مۆسیقایی لە شیعر و مۆسیقای گۆراندا، واتە دەنگ تەوەری، کە باسی لەسەر دەکەین.
دووەم: پرەنسیپی ستایشی سرووشت لەم سروودانەدا، کە ئەمە رەنگە رەوتێکی گشتگیر بێ بۆشێوازی شیعر و مۆسیقای کوردی.
سێهەم: چەمکی لیریکا و ئێرۆس، هەوێنی جوانی و خۆشەویستی و شەنگی و دەلالی و شادمانی ژیانی مادی. کە گرێدەری سۆزی سیاوچەمانەیە (بە تێکڕا شیعر و مۆسیقای کوردی) لەگەڵ سروودی گاسەکان (پاژێك لەیەسنا)
کرکە(سروود، نەغمە) رەگەزی مۆسیقای رەسەن:
سروود، هاوسەنگەکەی (کرکە، نەغمە، گۆرانی)، وتنەوەی هەڵبەست، ئاواز و غنا (تغنی و ترنم) لیر (Lyr)ە لە کوردی و فارسی و عەرەبی و یۆنانیدا. یان بە ئینگلیزی(Lied،Song).

"له شانامەدا، پارچە شیعرێك كە بە ژەندنی ئامێر و ئاوازەوە دەوترێتەوە. وەك ئەم سرووده كە سترانبێژ (گوسان) لە وەسفی مازەندەراندا، دەیڵێ و دڵی كەیكاووس دەڕفێنێ:

به (بربط) چو بایست بر ساخت رود

برآورد مازندراني سرود

یان ئەم كركە (نەغمە):

سخن هاي رستم به ناي و به رود
بگفتند بر پهلواني سرود

سروود (نەغمە) لە شێوەكانی شیعری غنایيە(Lyrik)، ئەگەر سروود ناوەرۆكێكی ستایشی پاڵەوانی و لێهاتوویی هەبێ ئەوا پێی دەڵێن: (چامە)، بەڵام لێرەدا مەبەست لە سروود، گێڕانەوەیەكی گچكە كە توخمی گێڕانەوە ڕۆڵی سەرەكی هەیە، بەڵام وەك وتمان هێشتا گچكە و ناگاتە رادەی چیرۆك. ئاخێزگەی زۆربەی حەماسە مەزنەكانی جیهانیش لەسەر ئەم فۆرماسیۆنە دانراون یانێ كۆی چەن سروود كە دەبنە بەشێكی مەزنتر و ئەنجا لە زنجیرەی ئەمانە لە تێكهەڵكێشدا، حەماسەیەكی مەزنی نەتەوەیی درووست دەبێ بە ناو: (Epos). هەروەها كە شانامە و ئیلیاد و ... لەسەر ئەم پەیوەستەتێكەڵاویە درووست بوون."(5)

لە ئێرانی پێش ئیسلامدا، شیعر وەك ئامرازێك لە خزمەت سروود و مۆسیقادا بووە. مۆسیقا دەورێكی سەرەكی بینیوە لە دەربارەكان و دیوەخانەكاندا. زەردەشتییەكان، بۆ ئەوەی خاوەنی دەزگایەكی بڵندی ژیاری و مرۆڤانی بوون، پتر بایەخیان بە مۆسیقا داوە. لە دەربارەكاندا، گرووپێك بوون بە ناو "گوسان" كە بە ئەمرازی مۆسیقا (بەربەت، روود، چەنگ و تەموورە) سروودیان وتوەتەوە. وەك: باربەد، نەكیسا، بامشاد و رامتین و ... لە چاخی ساسانییەكان كە بەمانە دەوترا: گوسان (خونیاگەر). پێشەیان ئەمە بووە: گۆرانی بۆ ستایشی خواكان و مووبەدەكان و ئاورگەكان. پاشان پێیان دەگوترا "عاشوق، عاشیق"(6)

خۆشبەختانە، ئەم دابە لە كەلتوری كوردیدا پارێزراوە، گۆرانیبێژان و سترانچڕان و هۆرەكەران و سیاوچەمانەبێژان، بە ئامێری مۆسیقا . بەتایبەت لە ئەهلە هەقییەكاندا بە تەموورە شیعری شاعیران دەچڕنەوە. دەفتەری یارسان هەر بە ناوەوە ناسراوە بەسروودی یارسان.

"گوسان"ەكان و پارێزەرانی ئاڵقەی ونبووی گۆرانی كوردی

"گەزنفۆن لە ساڵەكانی (455 – 355) پ.ز باس لەم سروودانە دەكات كە تا ساڵەكانی پاش كورۆش دەچڕانەوە. تەنانەت لەم سرووتانەدا كە لە لایەن "گوسان"ەكانەوە دەوترانەوە باسیان لە رەوش و ئاكاری بەرز و جوانی كورۆش دەكرد. ئەم سروودانە نیشاندەری تایبەتمەندییەكی بەرزن كە تا ئێستا كەمتر باسیان لەسەر كراوە، ئەویش چەمكی ئەدەبی جەماوەر و رەهەندی فۆلكلۆر بوونی ئەم دیاردەیە، كە لە لایەن گێڕەرەو و گوسان و سترانچڕانەوە وتراونەتەوە و سینگ بە سینگ و نەوە بە نەوە بۆ نەوەی سەردەم پارێزراون و گێڕراونەتەوە. هەبوونی جێ پێی ئەم "گوسان"انە لە چاخی مادەكان و هەخامەنشییەكان و پارتییەكان و ساسانییەكاندا دیارە. بەڵام چەندایەتی و چۆنییەتی كارەكانیان بەهۆی نەبوونی بەڵگەی متمانەپێكراوەوە نادیارە. بەڵام دەزانین كەئەم گۆرانیبێژانە بە سروود و ئاواز بۆ ئاكار و رەفتاری خوایان و پاڵەوانان پیاهەڵدانیان و وەسفیان كردووە. سەرچاوە یۆنانییەكان، باس لەسەر گۆرانیبێژێكی مەزن لە سەردەمی "ماد" دەكەن بە ناو

"ئانگـارێس". کـە لـە یـەکێك لـە سـروودەکانیدا لـە بـەزمێکی شـاهانە لـە ئاسـانەی ئاسـتیاگدا، مەترسـییەك دەخاتـە روو کـە رەنگـە بـۆ شـا رووبـدات و بـاس لـە دڕندەیـەکی زۆر قـەوی و قـۆڵ و بەهەیبەت دەکات کە ئازاتر لە بەرازی وەحشییە و لەناکاوێکدا پەیدا دەبێ و ئەگەر مۆڵەتی بدەنێ زاڵ دەبێ بە سەر خەڵکدا و شایش لەناو دەبات. ئاستیاگ لێی دەپرسێ ئەم بوونـەوەرە دڕندەیـە کێیـە و چییە ؟ و گۆرانیبێـژ دەڵـێ: کورۆشـی پارسـی(7). لـەوەی کـە ئـەم گۆرانیبێژانـە خۆیـان بـۆ خۆیـان شـیعر و ئاوازیـان دانـابێ هێشتا روون نەکراوەتـەوە. بـەڵام پێدەچـێ بڕێجار شـیعرەکە هـی خۆیان بووبێ. دەزانین کـە زۆرینـەی ئـەم سترانچڕانە لـە ئێرانـی کۆندا، ناکاو (فی البداهە) شیعریان گوتـووە. نـاوەرۆکی شیعرەکانیشیان چیرۆك و ئەفسانەی دەڤـەرەکـە و گـوێی ئاگردان بـووە. دینـۆن Dinon لەسـەدەی چـواری پ.ز لـە مـەڕ مادەکانـەوە دەنووسـێ: کـە لـە نیـوەی ئـەوەڵی سـەدەی 6 ی پێش زایین لە دەرباری مادەکاندا شاعێرانێك هەبوون کە بابەت و ناوەرۆکی شیعرەکانیان لـە هەنـدێ گێڕانـەوەی نەتەوەییـەوە وەردەگـرت. دیاردەیـەك کـە ئێمـە لەگـەڵ جیهانێـك لـە ئـەدەبی شـاهانە لـەم دەربارەدا ئاشنا دەکات. بەتێکڕا لە سیمای هـەر دەڤـەر و ئاقارێك نیشانەیەك لە ئەدەبی جەماوەر و فۆلکلۆرێك دەبینرێ، یانێ ئاسەوارێك کە دەستی موغەکان بـەوان نەگەیشتبێ. دەبـێ گرینگـی رۆڵـی گوسانەکان و گۆرانیبێژانی جەماوەری و شەقامی تەنانەت فەرمی و دەرباری لە چۆنایەتی رسکان و فراژووبـوونی ئـەم رەوتـەدا بدۆزینـەوە کـە لـە هـەڵگرتن و دەس بەسـەراگرتنی ئـەم گەنجینەدایـە، پاسەوانی و پارێزگاریان کردووە. خۆشبەختانە ئەم دابە لە پاش پتر لە سـێ هـەزار سـاڵ، بـە هەنـدێ گۆڕانکاری رووکاریـەوە، لـە فـۆڕم و لـە ناوەرۆکدا، لەلایـەن بـەرەکانی ئەوسـای کـوردەوە پـارێزراوە و بەرەی ئێستایش بە چاوی گەشبینیەوە لێی دەڕوانن و بۆ دواڕۆژیش دەبێ لێیان پارێزگاری بکرێ.

شـێوەی کـاری گۆرانیبێـژان (گوسـان) یـان شـاعێرانی گـەڕۆك وابـوو کـە لـە دەڤەرێکـەوە بـۆ دەڤەرێکی تـر گـەڕاون. ئـەو شیعر و ئاوازانـەی کـە دڵخوازی جـەماوەر و شـەقام بوون چڕاونەتەوە و لەگەڵ ئامێری (چـەنگ، بەربـەت و روود و تـەموورە)دا هـاودەنگ کـراوە. لـە دنیـای دەرەوەی ئێرانـی کۆنیشدا ئەم دابە رەچاو کراوە و بۆ ئـەم سترانبێژانە لـە هـەر وڵاتێکدا ناوێکی تایبـەتی و ناوچـەیی هەبووە. بۆ نموونە لە یۆنانی کۆندا بەم گۆرانیبێژانە گەڕاڵانە، دەوتـرا: "راپسـوودە Rhapsode" کە کاریشیان زۆرتر چڕاندنی شیعرەکانی "هۆمەر و هێسیود" بووە. کە لە ئەدەبی یۆناندا، ناسـراون بە پاسەوانانی شیعری حەماسی و نەتەوەیی یۆنانی کۆن. لە ئۆرووپایشدا بەم کەسـانە لـە نێـو هـۆزی ژەرمەنـدا، "ئیـشپیلمان، spielman" و لـە فەرانـسەدا "ژووگلـۆر، Gongleur" (ترۆبـادۆر) دەوتـرا. تەنانـەت تـا سـەدەی چـوارەمی زایینـی ئـەم گرووپـە لـە پاراسـتن و راگواسـتنەوەی ئـەم دابـە هونەرییـە میللییـەدا بـە گـوڕ و چـالاك بـوون. هـەروەها ئـەم دەسـتە لـە ئـەدەبی رووسـییدا، بـە "ئێـسکۆمرۆخی، Skomrochi" ناسـراون. "گـوروغلی خـوێنی" ناوێکـە بـۆ بێـژەرانی وڵاتـانی تاجیکـستان و تورکییـە و ئەرمەنـستان و ئەفغانـستان و کوردەکـانی رووسـییە و... کـە کاریـان گێڕانەوە و شانامە خوێندنەوە و چەمەری وتنەوە و... بووە". (8)

گوسان Gosan، ناوێکە لە ئێرانی کۆن و ناویندا، بۆ ئەم دەستە گۆرانیبێژانە گەڕۆکانە دەست نیـشانکراوە. کـە لـەم بـارەوە، "کریـستین سـن، نۆلدکـە، خـاتوو بـویس، ئەحمـەدی تەفـەزوولی و جەمشیدی سروشیار و دوکتـۆر خالقی موتڵـەق"، توێـژکاری باشـیان کـردووە. بـڕوانن کتێبی (گل رنجهای کهن) لە دوکتۆر جەلال خالەقی موتڵەق.

ئەوەی لەبارەی ئەم دەستەواژە لێکدراوەوە دەیخەمە روو، لە بارەی رەگناسی وشەکەوە، پەیلوا و بۆچوونی تاکی خۆمە، تا چەندە درووست بێ:

گووسان (Gosan) یان بە تۆزێ دەستکاری و ئاسانکارییەوە(تسامح)، بڵێین گۆسان Gosan کە لە توخمی گۆ + سان پێکهاتووە (گەو: گەور، گبر) یان گاور(مەجووس) و گەو (پاڵەوان)، ناموسوڵمان و لادەری دین. زاراوەیەکە بۆ زەردەشتیان و مەجووسیان بەکاردەهات. بە عەرەبیش بووە بە کفر و کافر. "سان"یش بە دوو واتا بە کار براوە. یەکەم بە مانای سوڵتان کەواتە مانای ئەوەڵ، گەورسان بە پێی یاسای فرێدانی فۆنۆلۆژی "ر" قرتاوە، بووەتە گۆسان، یانێ کەسێ یان کەسانێک–کە هونەرمەند بوون– هونەری گۆرانییان بۆ (سانەکان) سوڵتانەکان و شالیارەکان چڕیوەتەوە. وەك: باربەد و نەکیسا و بامشاد و رامتین و... یان لە چاخی مادەکان "ئانگارێس" یان: ئورامەن لە پێش و پاش ئیسلام (فەهلەویاتی باباتایەر) یان پاش ئیسلام لە سەدەی چوارەمدا روودەکی یان سرووتەکانی یارسان (یاری سوڵتان)، لە سەدەی چوارەمی کۆچی، 1100 ز. وتنەوەیان بە ئامێری تەمووره. هۆرە و بە تێکرا گۆرانی کوردی، هەورامی، سۆرانی و ... مەولەوی تاوەگۆزی بۆ ئەم گۆرانیبێژانە زاراوەگەلی: نەیچی، مۆترێب و (مغنی) دێنێ کە زێدهات(بسامد)ی ئەم تاکواچانە فاکتێکە بۆشێواز و ئەدگاری تاکی مەولەوی:

– نەیچی! درەنگەن سا مەکەر درەنگ
فیدای پەنجەت بام، نەی باوەر وە دەنگ (دیوان ل: 425)

– مغنی! کۆکەر سازانت وە هەم
سەمتووریێ، تاریێ، وە هەم کەرە جەم (ل: 40)

– تا مۆترێب وە ساز حەنجەرەی بێگەرد
هۆردۆ مەقامیێ دەوا کەرۆ دەرد (ل: 30)

واتای دووەم: گەورسان: گەوسان = گەور(گاور) + پاشگری شوێن (سان) جێگای گاورەکان و نیسبەت بە گاورەکان – وەك دەڵێن کورسان لە هەر دوو واتادا، گەوسان – لەگەڵ گۆرانی (گەور + ان + ی)دا کە هەموو چەشنەکانی مۆسیقای کوردییە، یەکدەگرێتەوە.

کە لەسەر ئەم پەیوەستە هەردوو توخمەکە (گۆسان و گۆرانی)، لە رەگی "گەور"ەوە وەرگیراون، کە دوو شەقڵی زمانەوانین بۆ گرێدانیان بە "گۆران"ەکانەوە.

"گۆرانی مەبەستمان لەسەرتاپای کۆڵەکەکانی گۆرانییە کە گرنگترینیان مۆسیقایە، ئەو مۆسیقایە لەگەڵ لە دایکبوونی ئاوازەکەدا، ئاوێتە دەبێ و ئەبێتە سۆز و هەوێن بۆی". (9) "ئەمە باشترین بەڵگەیە، لە سەر ئەوەی کە واژەی "گۆرانی" لەوکردەوە دێرینەی خێڵی "گۆران"ەوە وەرگیرابێ، چوونکە تا ئێستاش هەر لە ناوچە نزیکەکانی ئەم خێڵەوە، ئەم واژەیە بەکار ئەهێنرێ، ئەگینا هێشتا لە سەرتاسەری کوردستانی باکووردا، لە بری واژەی گۆرانی، ئەڵێن "ستران"، یان "لاوژە". تەنانەت پەیڕەوانی ئەهلی هەق، خۆشیان، بەم کارەی خۆیان ناڵێن: گۆرانی. بەڵکوو وتمان، پێی دەڵێن سروود". (10)

بەڵام "گۆسان" جێناوی ئاوەڵناوی بکەری کاری گۆرانی وتن و سترانچڕین و سیاوچەمانە وتنەوەیە، کەسێك یان کەسانێك کە هونەری گۆرانی، سیاوچەمانە بۆ شاریاران و شاکانی دەربار– لەکوردستانیشدا، لەرابردووی نەچەندان دووردا لە دیوەخانەکاندا– بۆ سانەکان و خانەکان دەچڕیەوە. یان بە شێوەی نافەرمی و گەڕۆکی لەم دەڤەرەوە بۆ ئەو دەڤەر ئەم کاریان دەکرد.

لەم پرۆسە زەمەنییەدا وەك باسمان کرد، رەوتی " کرکە، سروود، گۆرانی، هۆرە و سیاوچەمانە کە دوایی لە سەر واتای دەستەواژەکە باس ئەکەین، هەر لە دێر زەمانەوە، لە چاخی مادەکان و دەسپێکی ئەم دابە لە لایەن "ئانگارێس" تا هەخامنشی و پارتەکان بە ناو "گۆسان" و تا ساسانییەکان بەناو "خونیاگەر" و پاشان "عاشوق، عاشیق" و ئورامەن و یارسان و نەیچی و مۆترێب و (مغنی) و ... تا بە ئەمڕۆ بە گۆرانی ئێمەوە گرێدراوە.

کوردەکان بە تایبەت هەورامییەکان بۆ بەرز ڕاگرتن و مانەوەی ئەم کەلەپوورە، لە هیچ چاخێکدا، نەسرەوتون و لە بەختکردنی گیان و ماڵ و خوێن دریخیان نەکردووە، و تا ئەم گەنجینە کە ئێستا بووەتە چییەتی ناسنامەی فەرهەنگی و نەتەوەیی، بپارێزرێ و هەتا هەتایە شانازی پێوە بکرێ.

"وەك مێژوو بۆمان ئەگێڕێتەوە ئەم شەڕ و پێکدادان و ڕاپەڕین و یاخی بوونەی کوردان لە سەرەتای ئیسلام تا کۆتایی سەدەی چوارەم و لە هەندێ جێگەی تری وەك ناوچەکانی هەورامانیشدا تا درەنگتریش خایاندووە کە مەبەست لەم کورتە پێشەکییە ئەوەیە بڵێین ئاییینی پێش ئیسلام، کە ئاییینی زەردەشت بووە و ئەویش چوونکە ڕێز و گرنگی زۆری بۆ مۆسیقا داناوە، بۆیە ڕەگ و ریشەی مۆسیقا لە هەندێ لەم ناوچانەدا و بە تایبەتی لە ناوچەکانی هەوراماندا و ئازەربایجان و لوڕستاندا، شوێنی پێ لەق نەکردووە و دواتریش هەر ئەم مۆسیقایە . واتە ئەو مۆسیقایەی لە دێر زەمانەوە، لەو ناوچەدا ڕێزلێکراو بووە . بە جۆرێکی تر کە ئاییینی ئیسلام پەسەندی بکات گەیشتە ناو ئیسلامیش، یان بە واتایەکی تر، مۆسیقای کۆنی ئێران زەبر و جێپەنجەی خۆی لە ناو ئیسلامیشدا ڕەنگی دایەوە بەڵام نە بەو جۆرەی کە لای پەیڕەوانی ئاییینی زەردەشت و دواتریش لای ئەهلی هەق هەبوو، کە لەئاتەشگە و جەمخانەکاندا بەکاریان هێناوە..."(11)

کرکەی "سیاوچەمانە" ڕەمزی لیریکا و ئێرۆس(12) (سۆزی ئەوین و هەوێنی جوانی و...)

لەدەقە کۆنەکانی "یەسنا و گاسە"ەکاندا، بە ڕاشکاوی ناوێك لە دەستەواژەی "سیاوچەمانە" نەبراوە، ئەم ناوە ڕەنگە دواتر بە هۆی هەوێنی ئەوین و خۆشەویستی و زاتی جوانی ئافرەتەوە بۆی داتاشرابێ. واتە وەسفی جوانی ئافرەت و سرووشت بە هۆی سرووشتی ڕازاوە و خەمڵاوی هەورامان. لە ڕاستیدا ناوەڕۆکی ئەم چەمکە هەمان شێوە ساکارەکەی مامۆستا گۆرانە:

سیاوچەمانە، سیاوچەمانە

هەورامان جێگای سیاوچەمانە

بە پێچەوانەی باوەڕی هەندێ توێژکار کە دەڵێن ... "سیاوچەمانە، وشەیەکی ناساکارە و پێکهاتووە لە ریشەی وشەی سەرە، سیاو چەمانەیش لە جامانەوە هاتووە کە ئەمیش خۆی لە خۆیدا جامەیە، لەگەڵ پاشبەندی + انی کۆدا، کە پێکەوە و هەردووکیان وشەی جامان یان پێکهێناوە کە بە واتای کراسی ئاودامانی ڕەش (پۆشانرەش، کراسی ئاودامان ڕەش) هاتووە. ئەو "+ە"ی بزوێنی کۆتایش ئەنووسرێ بە وشەی ناساکارە و بۆ ئەوەی ڕواڵەتی ناو، یا خود هی ئاوەڵناوی بداتێ."(13)

مێژووی مۆسیقای کوردی .... لە زاری محەمەد ئەمین هەورامانییەوە ل 75

ئەم بۆچوونە، بێگومان ناڕاستە و هیچی لەگەڵ دەروونشیکاری ڕەنگەکان و رووکردی هەڵوێستکارانەی مرۆڤی هەورامانەوە کە لە نەفسدا مرۆڤێکی جوانپەرەستە لە داوێنی دایکی سرووشتدا گۆش کراوە و تەبعەن خۆشی لە ڕەنگی ڕەش و تاریك و خەمئامێز نەهاتووە بەڵکوو هەمیشە خوازیاری ڕەنگی شاد و روون و سەرنجراکێش وەك سوور و باقی ڕەنگە دڵرفێنەکانیترهاتووە، ئەمە لە ناو کوردستانی خۆیشماندا ئەم دیاردە نەستیە وەك دیاردەیەکی کەسێتی بەخش ڕەنگی داوەتەوە و بووە بە درکەیەك (کنایە). کاتێك باس لە دۆزیکی شاد و سوور و ... دەکرێ، دەڵێن "من هەورامی نیم کە حەزم لە سوور بێ!"

لێکدانەوەی ئەو دەستەواژەیە بەو واتایەیە، کە ساڵهای ساڵە دەجوێتەوە بەو رووکردە دەروونشیکارییەوە کە بۆ مرۆڤی هەورامی هاتووە و هیچ بەڵگەیەکیش نییە کە لە پێش ئیسلامدا ئاوا جل و بەرگێك کرابێتە بەر، بەڵکوو چەمکی "ڕەش پۆشان"، دیاردەیەکی پاش ئیسلامە و بە

ئۆگرانی ئەبوومسلیمی خۆراسانی دەوترێ کە بۆ ئەوە لەگەڵ بنەماڵەی ئومەویدا دژبەری بکەن و دابەکانیان بسڕنەوە: "ئەبوومسلیم ئەمر ئەکات کە چوونکای "بەنی ئومەییە" خۆشیان لە ڕەنگی سەوز دێ، دەیەوێ ئەم رووکردە نەمێنێ، دەخوازێ سوڵتان عەبای ڕەشی سەر تادامێن بپۆشێ کە گوایێ هەیبەتی زۆرترە ..."(14)

ئەم دابە، رووکردی بەرادەرانی ئەهلی تەشەیوع- ئۆگرانی ئەبوومسلیم- بووە. هیچی لەگەڵ مرۆڤی هەورامان و ئایینی هەورامان و ژیاری هەوراماندا ناگونجێ. چوونکای دەبێ هۆیەك بووبێ کە ئەم کارەیان کردبێ یان ئاوەڵناوی رەشپۆشیان پێوە لکابێ لە حاڵێکدا لە تاریخی کەلتووری هەوراماندا هیچ بەڵگە یان هۆیەك بۆ ئەمە نەدۆزراوەتەوە، جگ لە حەز لە جوانبوون و شەنگبوون و شادبوون و دلۆڤانی... نەبێ.

بەڕای من دەبێ واتا یان واتاکان تەنیا لە دووتوێی دەنگ ئاماژە (دال)ی سیاوچەمانەدا بدۆزرێتەوە. پێشتر ئاماژەمان کرد کە ئاخێزگەی مۆسیقای کوردی بە گشتی بە تایبەت "سیاوچەمانە"ی هەورامی، دەگەڕێتەوە بۆ "گاسە"کان و "یەسنا"ی ئەوێستا، کە خۆیان بە مانای سروودن. یان سرروودی جەژن و شادی. سرروودیش خۆی لە خۆیدا خاوەنی رەگەزێکی مۆسیقایی بە ناو "کرکە، نەغمە"یە کە هاوسەنگی "غەنا" لە عەرەبی و (Lyr) لە یۆناندا و بەقەولی مەولەوی "حەنجەرەی بێگەرد". شیعری غەنایی و لیریکیش "بەپانتایی شیعرێك دەوترێ کە تەعبیر لە هەستی تاکی و خۆلگەی رۆحی شاعێر وەك: ژیاندۆستی و جوانی، دەرد، ژان، خۆشەویستی نیشتمان و ئەوینی تاك و ... دەکات. لە ئەدەبی یۆناندا "ترپسیکۆر" خواوەندی سەما، و "ئێرۆس، Eros" خواژنی یۆنانی . رۆمی عەشق و لیریکا بووە کە لەم خولگە مۆسیقاییەدا سەماکەر بە پێوەندی لەگەڵ ئامێری "لیر"- تەمموورەی یارسان . بە خوێندنەوەی شیعری عەشق ئامێز، بە جووڵە و حەرەکەتی سەما ئامێز، چوارچێوەی پێش فەرزە نەریتەکان دەبەزێنێ و دەچێتە ناو ئاسۆگە پاشوەختییەکانی ئەوین و عەشقەوە."(15)

"ئەم چەشنە لیریکا و شیعری عاشقانە، Love liric، فەلسەفەیەکی تایبەتی هەیە لە ئەدەبی یۆناندا، دەگەڕێتەوە بۆ چاخێك کە ئافرەتان خاوەن دەسەڵات هەبوون و پیاویش لەم سەیتەرەدا، شیعر و پیاهەڵدانیان بۆ ئافرەتان وتوە، تەوسیفی جوانی و ستایشی ئاکاری ئەوانیان کردووە". نموونەی ئەم چەشنە شیعرانە لە ئەدەبی کوردیدا، بە تێکڕا و لە هەورامیدا بە تایبەت زۆرن. دەتوانم بڵێم تەنانەت کرکەی سیاوچەمانە بە تەواوی جۆرەکانییەوە(خاو و کرژ) تەعبیر لەم چەشنە رووکردە جوانی پەرەستانە دەکات و ستایشی سۆز و عەشق و جوانی و سرووشتە، هەر ئەم توخمەمۆسیقاییە دەبێتە خاڵی گرێبەندی مۆسیقای رەسەنی کوردی و یۆنانی. وەك وتمان پاش ئیسلام بۆ ئەوەی ئایینی ئیسلام هەندێ هێڵی سووری داناوە، گۆرانیبێژان رووکارانە هەندێ رووکردیان گۆڕا و بە شێوەی هێماائامێز و سەمبولیك ڕەنگ و رواڵەتێکی عیرفانییان پێدا و تەنانەت جۆرێك سیاوچەمانە ناوی نرا: "شێخانە". کە لەم رووکردەدا، واچە(لەفز) هەمان واچەی حەقیقی بوو بەڵام مەدلوولێکی مێتافۆری و خوازیاری بۆ دیاریکرا، ئەنجا مەعشووقی دەرەکی و ئوبژێکتی بوو بە مەعشووقێکی ناوەکی و سوبژێکتی و یۆتۆپیایی و ئەودیوی پەردەیی کە واتائاماژەکانی(مەدلوول) لە "شێخ و موراد و مەولا و ..."دا وێنا دەکرا.

"کرکە، نەغمە" وەك پرەنسیپێکی تایبەتی لە دەقی شیعر و مۆسیقای هەورامی و توخمێکی جیاکەرەوە لە شیعری کوردی سۆرانی و فارسیدا، کە مەبەستم "ئەو هاماوە دەنگ یان ئەو هێشووە دەنگانەیە کە لە پێکهاتەی شیعری هێجاییدا بەهۆی چڕی فۆنیمەکان و شەپۆلەدەنگەکان، مۆسیقای تایبەتی درووست دەکەن (دەنگ تەوەری)... کە ئەم دیاردە نەگونجانی برگەکورت و درێژەکان

دەشارێتەوە و خۆی لەکێشناسی عەرووزی . لە شیعری کلاسیکی کوردی سۆرانی و فارسیدا . جیادەکاتەوە و دەبێتە کۆمپۆزسیۆن و ریتم بۆ شیعرەکە و ئاوازەکە ... « (16)

ئاوا خسڵەتێکی مۆسیقایی لەزمانی هەورامیدا (لەسەر بنەمای دەنگ تەوەری)، دەبێتە هۆی ئەوەی کە گۆرانی بێژ بۆ پرکردنەوەی ئەم دەنگانە و چراندنی سیاوچەمانەو کێشاندنی شەپۆلەدەنگەکان پشت بەگەروو ببەستێ و بینی بۆ بخواتەوە. ئەمە خۆی فەلسەفەی ژیانی پرئاستەنگ و بە کۆمەڵ و بەهەرەوەزی تاکەکان لە هەرێمی شاخاوی هەورامان دەگەیەنێ.

مەولەوی بۆ ئەو توخمەمۆسیقاییە، دەستەواژەی "حەنجەرەی بێگەرد" – گرێدەری نەغمەی هێجایی ئەوسا و کرکەی سیاوچەمانەی ئێستا – یانێ گەروویەك پاراو کە توانستی بینخواردنەوەی هەبێ–دێنێ، لەراستیدا ئەم زاراوەمۆسیقاییە فاکتێکی حاشا هەڵنەگرە بۆ چەسپاندنی ئەو لێکۆڵینەوە کە لەمەڕ پرۆسەی دیرۆکی سیاوچەمانەوە، هاتە ڤەشاندن:

تا مۆترێب وەساز "حەنجەرەی بێگەرد"

هۆردۆ مەقامێ دەوا کەرۆ دەرد ... (ل: 30 دیوان)

بە پێچەوانەی رای نووسەری "مێژووی مۆسیقای کوردی" کە دەڵێ: ناوچە سەختەکان، پلەی دەنگ و ریتمی مۆسیقا و گۆرانیان، توند و گورجە و تا بەرەو ئاران و پێدەشت و هەردوهەڵەتی باشووریش شۆڕتر دەبینەوە ریتمی مۆسیقا و گۆرانییەکان هێمن تر و خاوتر و ئارامتردەبنەوە" بەڵام دەبینین بەشێکی زۆر لەکرکەی سیاوچەمانە ئەگەرچی هی ناوچەی سەخت و شاخاوی هەورامانە، ئاوازەکەی بە پێچەوانەی ئەو وتە زۆر خاوە نە گورج" بە رای من ئەم خاوییە وێڕای هەبوونی خسڵەتی شەپۆلە دەنگی کرکە (نەغمە) لە شیعرە بڕگەییەکاندا، کە پێویستی بە وزەی زۆرتر هەیە بۆ دەربڕینی ئەم توخمە بە گوڕانە، نیشانەی باری سەختی ژیان و جۆری هەڵوێست و مەقاوەمە و پێداگرییە لەسەر هیوا بە درێژەی ژیان و بەکەمگرتنی دژواری و ئاستەنگی دیاردەکانی ژیان.

یان نووسەری ناو براو هەر لەو کتێبەدا پێی وایە کە "تێکڕای مۆسیقا و گۆرانی کوردی، شەقڵێکی تایبەتمەندی خەمناکی هەیە"، دووبارە ئەو رووکردە ئوسلووبی سیاوچەمانە و گۆرانی هەورامی بەتێکڕا ناگرێتە خۆی. سیاوچەمانە تەعبیرێکی فەلسەفی و جەوهەری و ناوەرۆکییە بۆ هەوێنی گۆرانی هەورامی بە شێوەی گشتگیر و هەمەکی، ئەگینا گۆرانی چەپڵەیش سەر بە هەمان تەوەری سیاوچەمانەیە کە هەموویان چ لە "زەماوەند و بووك هێناندا چ لە گێلای و سەحەری و دەرەیی و گەلەبێرێ و شێخانەدا"، شەقڵی سۆز و هومێد و خۆشی و عەشق و لیریکایان پێوە دیارە، نە رووکردی خەمۆکی و دەسبەئەژنۆیی. ئەگەر دوایی ئاوا شەقڵێکی لە رووکردی شێخانەدا بە خۆوە گرتووە، تەنیا کاردانەوەی هێڵە سووڕە سەمبۆلیەکانی ئایینی و عیرفانی بووە، بەڵام توخمی جەوهەرە ئیرۆسێتەکە هەر لە ئێستایشدا پارێزراوە و بەردەوامە.

ئۆرامەن هەڵقەی ناڤینی ئەوسا و ئێستای شیعر و مۆسیقای گۆران:

ئەگەر سەرەتای سەرهەڵدانی پرۆسەی "سیاوچەمانە" و باقی شێوە رەسەنەکانی تری شیعر و مۆسیقای کوردی بە گاسەکان و یەسنای ئەوێستای بزانین، ئەوا "ئۆرامەن" یان فەهلەویات (پەهلەویات) دەبێتە کۆڵەکەی ناڤینی ئەم بزاڤە لە چەن سەدە پێش و پاش ئیسلامدا بۆ ئەم بزاڤە مۆسیقاییە کە لەم سەردەمەدا بەو چەشنە ئوسلووبانەوە لە باکوور و باشوور و رۆژهەڵاتدا کە پێشتر باسمان لێوە کردن، وێنایان دەکەین. "ئۆرامەن چەشنێك وتنەوە و گۆرانییەك بووە تایبەت بە پارسەکان کە شیعرەکانیش

لەسەر ئوسلووبی بڕگەیی پەهلەوی بووە. ئورامەن کۆنتر لە زانستی کێشناسی عەرووز بوون کە پاش ئیسلام زانا عەرووزییەکان بۆ ئەوەی پاساوی شیعری عەرووزی بۆ بدەنەوە کێشی تەفعیلەی "مفاعیلن" (بەحری هەزەج)یان بۆ پێوانە کرد. چوون ئەم چەشنە شیعرە لەسەر پێکهاتەی فۆلکلۆر و فەرهەنگی دەمگۆی(شەفاهی)ی جەماوەر وتراوەتەوە، لەگەڵ ئەو دیاردەدا نەگونجاوە. بۆیە وتوویانە "مەلحوون."(17) زۆرتر مەرجی پێویست بۆ خوێندنەوەی ئەم ئوسلووبە "تەکیە و خێرایی نەغمەکان و کرکەی بڕگەکانە (حەنجەرەی بێگەرد) کە تایبەتمەندییەکی شیعری ڕەسەنی هەورامیشە. هەر ئەم پرنسیپە دەرخەری ئەم دۆزەیە کە بایەخی شیعری هەورامی لەوەدایە تا نەخوێندرێتەوە، توخمەپەنهان و بزاوتوەکانی وەك زەخیرەی زمانی کە لە دووتوێی زمانەکەدایە پێناسە ناکرێن. ڕەنگە یەکێك لە هۆکارەسەرەکیەکانی نەبوونی دەقی نویسار بەگشتی لە شیعری ئێران (و بەتایبەت لەشیعری هەورامیدا) ئەم خاڵە بووبێ، کە ئەم شێوەگەلە وتمان بەهۆی دیاردەی "دەنگ تەوەری تەکیە و خێرایی کرکەوە" لەم زمانەدا، دەبێ جەخت لەسەر لەحن و ئاوازی دەمگۆ بکرێ تا توانستی توخمەزمانیەکان وێنا بکرێ. ئاخێوەران و پێشینیانیش ئەو ئەمرازەی کەدەبوا کرکەکانیان تۆمار بکردبایێ نەیانبووە.(وەك نۆت لە ئامێرەمۆسیقاییەکاندا). هەر هەوڵێکیش بۆ تۆمارکردن و کۆکردنەوەی دەقی نویسار بکرادبا ئەوا دەبوو بە چەواشەکاری و ئاڵۆزکاری ئەو هاماوە دەنگانە. چوونکای دەقی نویسار تەنیا توانستی دەرخستنی پاژێك لەو پتانسیەلەدەرنەکەوتوەی هەیە و ئەوانیتر خۆبەخۆ فڕێ دەدرێن، بێ ئەوەی بیسەر هەستیان پێبکات. "خاتوو پرۆفیسۆر ماری بۆیس، پێوایە شیعری ئێران لە چاخی ساسانیەکان و ئەشکەکان و پێشتریش، سەرزاری (دەمگۆ، شەفاهی) بووە. ئەم دا بە(شیعرەخونیایەزارەکیە) دوای هەرەسهێنانی ئێران و پاش ئیسلام نەسڕایەوە و ڕوودەکی پەرەی پێدا."(18) حافز ئەم چەشنەشیعرانە بە "گلبانگ رود، گلبانگ پهلوی و خسروانی سرود" ناویان دەبات:

بلبل زشاخ به گلبانگ پهلوي
مي خواند دوش درس مقامات معنوي
مغني كجايي به گلبانگ رود
به يادآر آن خسرواني سرود (ديوان حافظ)

"لە ئینسکلۆپێدیای ئیسلامی چاپی ئینگلیزی دا هاتووە: بابا تاهێری هەمەدانیش شیعری بە دیالێکتی گۆران، بۆ بڵاوکردنەوەی بیر و باوەڕی ئەهلی هەق لەناو گۆرانە نەخوێندەوارەکاندا نووسیوە کە بە دڵنیاییەوە پێموایە ئەم هەواڵە، جێی متمانە بێت، چوونکە ناوی بابا تایەریش وەك ناوی زۆربەی ڕابەرانی ئەهلی هەق بە پێشگری بابا دەست پێدەکات. کە وەك ئەزانین ڕابەرانیتر وەك "بابا یادگار و بابا ناوس و بابا سەرهەنگ"یش هەر لە ڕابەرانی ئەهلی هەق و نموونەی تری ئەم جۆرە کارانەی بابا تایەر کردوویەتی، کارە بە ناوبانگەکەی مەولەوی تاوەگۆزی لە عەقیدەی مەرزییەدا کە بە زمانێکی سادەی تێکەڵ لە تێکڕای دیالێکت و بن دیالێکتەکانی هەورامان و سنە و شارەزوور و جوانڕۆ داڕشتووە و پەیامەکەی بریتیە لە گەیاندنی باوەڕی ئیسلامی بۆ دانیشتووانی ئەو ناوچانە. لەکاتێکدا ئەو دیالێکتەی مەولەوی شیعری پێ نووسیوە و پێی ناسراوە، ئەو دیالێکتە سادە و تێکەڵە نەبووە کە ئەم باوەڕنامە ئیسلامەی پێ نووسیوە."(19)

جگە لە فەهلەویاتی باباتایەر، درێژەدەری ئەم دابە سەیدی هەورامییە شاعیری گەورەی سەدەی سێزدەی کۆچی هەورامانە کە بەشێك لە دیوانەکەی بەم شێوە شیعرانەوە تەرخانکراوە کە باسێکی تری دەوێ.

ژێدەر:

1-گۆڤاری روانگە ژمارە 8، رەشەمەی 80 . ئالقەی ونبوو، ئەنوەر سوڵتانی

2-راوەندی مورتەزا، تاریخ اجتماعی ایران ج 1 ص 145

3-هەمان سەرچاوەی پێشوو ل 156

4-مۆئەزن جامی محمد مهدی . ادب پهلوانی . ص 59

5-خالەقی موتڵەق جەلال . گل رنج های کهن ص 36

6-گۆڤاری زرێبار . ژمارە 54 . پرۆسەی بزاوتوویی لیریکای کوردی

7-مۆئەزن جامی محمد مهدی . ادب پهلوانی . ص 90

8-خالەقی موتڵەق جەلال . گل رنج های کهن

9-حەمەباقی محەمەد . مێژووی مۆسیقای کوردی . ل 32

10-هەمان سەرچاوەی پێشوو

11-هەمان سەرچاوەی پێشوو ل 121

12- ژێدەری گۆڤاری زرێبار، ژ. 54

13-حەمەباقی محەمەد . مێژووی مۆسیقای کوردی . ل 75

14-صفا زبیح ا...، تاریخ ادبیات ایران ج 1 ص 21 و 22

15-گۆڤاری زرێبار . ژمارە 54 پرۆسەی بزاوتوویی لیریکای کوردی

16-هەمان سەرچاوەی پێشوو

17-گۆڤاری زرێبار . ژمارە 53 . زمان، فەرهەنگ، دەسەڵات

18- کەدکەنی شەفیعی، مۆسیقی شیعر، ل: 482

19-حەمەباقی محەمەد . مێژووی مۆسیقای کوردی . ل 33

سەرچاوەکان:

1-مورتەز راوەندی . تاریخ اجتماعی ایران جلد 1

2-خالقی موتڵەق- دکتر جلال- گل رنج های کهن

3-کدکنی شفیعی، موسیقی شعر

4-مۆئەزن جامی . محمد مهدی . ادب پهلوانی

5-حەمەباقی محەمەد . مێژووی مۆسیقای کوردی

6-سەفا زەبیحوڵا ... . تاریخ ادبیات ایران جلد 1

7-گۆڤاری روانگە ژمارە 88

8-گۆڤاری زرێبار ژمارە 53 و 54

9-فرهنگ نگارەای نمادها در هنر شرق و غرب، نوشتە: جیمز هاڵ ترجمە: رقیە بهزادی، تهران 1380)

10-گۆڤاری ئایندە، ژمارە: 53

11- تاوەگۆزی مەولەوی، دیوانی شیعر، مەلا عەبدولکەریمی مۆدەڕێس

12- قەزوێنی محەمەد، دیوانی حافز

13- زرین کوب عبدالحسین، شعر بی دروغ، شعربی نقاب، چاپ سوم 2536 انتشارات جاویدان